

В. І. Еўмянькоў

**Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова”,
кафедра літаратуры і міжкультурных камунікацый**

**ГЕТМАН ВЯЛІКІ КАРОННЫ СТАНІСЛАЎ ЖАЛКЕЎСКИ:
АБМІНАЮЧЫ СУМНЫЯ НАВІНЫ**

Статья посвящена трагическим событиям войны Речи Посполитой с войсками турецкого султана Асмана II (гибель войска и коронного гетмана Станислава Жалкевского под Цецерой).

The article is dedicated to the tragic events of the war of the Polish-Lithuanian Commonwealth against the troops of the Turkish sultan Asman II (the death of the troops and the crown hetman Stanislaw Zholkiewski under Tsetsera).

Ключевые слова: Речь Посполитая, война, Станислав Жалкевский, татары, асманы.

Key words: Rzecz Pospolita, war, Stanislaw Zholkiewski, Tatars, Ottomans.

У 1620 г. выйшла ўлётка пад назваю “Разгром татараў вялікім гетманам каронным Станіславам Жалкеўскім / Іх 30 000 палегла ад 7 000 рыцараў польскіх / У валашскай зямлі / 6 кастрычніка ў годзе 1620” (Надпіс на тытуле: “Pogrom tatarow przez Wielmożnego Getmána Koronnego Stanisława Żolkiewskiego / których 30000. legło Od siedmi tysięcy Rycerstwá Polskiego / W wołoskiej ziemi / 6 Octobris W Roku 1620. Przy tym Ordynek wyprawy Tatarskiej ná Woynę / Marcina Broniowskiego. Y zaś edykt Kozaków Nizowych. VESPESIANVS INQVIT Stando moriendum est Pro R. P. Imperatori”) [1]. Таксама ў выданні змешчана справаздача Марціна Бранёўскага “Аб выправе татараў на вайну”. Пачынаецца ўлётка са згадвання вялікага князя літоўскага Вітаўта, які “<...> не толькі татарам хвост накруціў, але і разам з сем’ямі іх да сябе ў Літву перасяліў” [1, с. 3]. Згадвае аўтар і перамогі кароннага канцлера Яна Замойскага, які “<...> шмат костак татарскіх па палях параскідаў”.

Аднак, паведамляе дакумент, лёс пачаў на іншае варажыць: кароль і сенат усю ўвагу звярнулі на “край паўночны” [Маскоўскае княства. – В.Е.] і “ліоты язычнік” атрымаў магчымасць беспакarana рабаваць Падолле. Не забыўся аўтар у чарговы раз згадаць “недаверкаў” – еўрапейскіх прагэстантаў – з намовы якіх быццам бы татарская плойма абрынулася на Рэч Паспалітую. Уласна сама гісторыя перамогі над татарамі, якая складае змест улёткі, пачынаецца са з’яўлення кароннага гетмана ў Валахіі. Адбылося гэта восенню 1620 г. “Прышоўшы ў Валахію, Хоцім назад вярнулі”, – паведамляе невядомы аўтар. Як бачым, агульны тон пачатку апавядання на дзіва аптымістычны. І гэта нягледзячы на тое, што падзеі верасня і кастрычніка 1620 г. – адны з самых трагічных у ваеннай

гісторыі Рэчы Паспалітай. Магчыма, аўтар не ведаў пра фінал, які напаткаў Станіслава Жалкеўскага, а магчыма і не жадаў частаваць суайчыннікаў горкай праўдай. Пачатак жа паходу каралеўскага войска падаецца звольшага аб'ектыўна. Перадусім згадваецца тое, што турэцкія аддзелы на чале са Скіндэрбашой (“спаконвечным ворагам палякаў” – так выказаўся адносна яго ў мемуарах Якуб Сабескі), якія выступілі насустрач Ст. Жалкеўскаму, хутка павялічыліся за кошт саюзнікаў Асмана II. У прыватнасці, у дакуменце згадваецца каля 60 тысяч крымчакоў.

Аўтар падае храналогію падзей. Праўда, прапускае надзвычай важныя, фактычна, ключавыя моманты. Апавіданне пачынаецца з 9 верасня. “З’явілася вялізная моц язычнікаў, нібы саранча, у пяты дзень на тыдні. Тады Тулбоўскі / Tulbowski, здраднік, уцёк праз Прут і з сабой узяў тры сотні палахліўцаў, забыўшыся на шляхецкую годнасць. З імі разам Бычак / Byczek, сакратар Грацыяна, уцёк. Іх усіх туркі ў пень выцялі, а Бычака на кол нават пасадзілі. Вялікую трывогу ўсё гэта ў абозе нарабіла. Але яго міласць пан канцлер падбэдзёрыў жаўнераў і да мужнасці іх павярнуў” [1, с. 6].

Як можна меркаваць, гутарка тут пра падзеі, якія адбыліся ўжо пасля першай бітвы з турэцка-татарскім войскам. Яе вынікі сапраўды нарадзілі паніку ў абозе Ст. Жалкеўскага і справакавалі дэзерцірства пэўнай часткі жаўнераў, якія спадзяваліся на хуткую перамогу над нешматлікім ворагам. Калі ж высветлілася тое, што перад імі не тры-чатыры тысячы лёгкай татарскай конніцы, а шматтысячная “саранча” Асмана II, жаўнеры “страцілі сэрца”. Цытуем аналізуемы намі дакумент: “І ўсталяваўся вялікі разброд, за ім надышоў нешчаслівы час нязгоды і сварак. <...>. Страшна і дзіўна было бачыць тое, як некалькі тысяч людзей страцілі розум да такой ступені, што ні бачыць, ні ведаць, ні размаўляць адзін з адным, ні падказаць, ні пачуць адзін аднаго не маглі. Загое кожны некуды ўцякаў, не разумеючы, з якой-такі прычыны <...> Атрутных вядзьмарак татарскіх злы праклён у нашу кроў убіўся. Сярод ночы ў палаючым лагеры толькі пан канцлер у адным намёце і пан гетман польны [Ст. Канецпольскі. – В.Е.] у другім са жменню войска сцерагчы непрыяцеля засталіся”.

Вось як апісвае тыя самыя падзеі Ю.У Нямцэвіч. Адзін з палкоўнікаў, лісоўчык Валенты Каліноўскі, у ноч пасля бітвы прапанаваў пакінуць абоз і пачаць адыход. З чым, зразумела, ніяк не мог пагадзіцца загартаваны ў баях Ст. Жалкеўскі. Уночы, таемна Каліноўскі і валашскі гаспадар, забыўшыся на абавязак і рыцарскі гонар, першымі рушылі з абозу. За імі пацягнуліся іншыя. “Карэцкі, Струсь, Тышкевіч ужо палову рэчкі пераплылі, аднак, схамянуўшыся, вярнуліся назад. Па ўсім відно тое, што камандзір лісоўчыкаў Каліноўскі, а не нейкі невядомы Тульбоўскі выклікаў вэрхал у абозе Ст. Жалкеўскага. Паводле Ю. Нямцэвіча, палкоўнік патануў у Пруце (“<...>

нават цела гэтага слаўнага ў мінулым рыцара не знайшлі”). Такім чынам, уласнае апавяданне аўтар улёткі пачынае не з пачатку валашскай адысеі кароннага гетмана, а як мінімум, з яе сярэдзіны. “Калі наступным разам вораг на абоз наш наступаў, то быў стралянінай з поля збіты. І сам мурза крываваы ахвяры д’яблам у пекле прынёс”. Пасля першай бітвы толькі праз восем дзён туркі пайшлі на прыступ кароннага абору. Гетман удала цягнуў час, дасылаючы да татараў парламенцёраў, якія рабілі выгляд перамоў. А тым часам Ст. Жалкеўскі жалезнай рукой наводзіў парадак. “<...> Даўно ўжо мусіў я загінуць, – казаў гетман, звяртаючыся да войска, – Але Найвышэйшы вырашыў старасць маю працягнуць дзеля таго толькі, каб быў сведкам знявагі гетмана, каб глядзеў на апанаваныя шалёным непаслухменствам шыхты, на пакінутыя акопы, на раздрапаны і спалены абоз”. Слухалі жаўнеры гэтую прамову “сівога старога” з апушчанымі вачамі [2, с. 187].

Войска Ст. Жалкеўскага пакінула лагер пад Цэцорай, інфармуе ўлётка, на Святога Міхала [29 верасня. – В.Е.]. Адышло дзве мілі і апынулася ў акружэнні. “Цягам усёй ночы біліся мы з імі [татаарамі. – В.Е.]”. 30 верасня, паведамляецца, паўсталі супраць нас усе мусульмане, якія там былі, і давялося нам “даць ім поле”. “Без малога дзве гадзіны пляжылі нас з гарматаў, аднак найбольш шкодзілі янычары. Праўда, з дапамогай Божай, дулю яны нас перамаглі, доўга яшчэ раны будуць залізваць” [1, с. 7].

Калі верыць Ю. Нямцэвічу, сапраўды нейкім чынам Ст. Жалкеўскаму ўдалося зноў “даць поле” татарам і туркам. Аднак вялося тут не так пра перамогу, як пра адмысловыя манеўры для адыходу. За некалькі дзён да гэтых падзей, паводле Ю. Нямцэвіча, туркі ледзь не захапілі польскую харугву. “Канецпольскі <...> заўважыў харунжага, якога на правым крыле з усіх бакоў акружылі туркі. Хвіліна – і ўжо харугва апынулася б у руках ворага. Забыўшыся на жыццё, кінуўся Канецпольскі ў тлум. Адцяў абедзве рукі турчыну і “белага арла” вырагаваў” [2, с. 180].

Далейшы змест дакумента хутчэй за ўсё мае дачыненне да пэўнага эпизоду ў непрацяглай гісторыі адступлення Ст. Жалкеўскага. Нарэшце, падзеі з верасня пераскокваюць на пачатак кастрычніка (“Prima Octobris”). “Тут кожны з нас адчуў тое, што Пан Бог нам і сэрца дае [мужнасць – В.Е.], і перамогу”. Падобная аптымістычная рэляцыя размешчана побач з паведамленнем ад 4 кастрычніка. “Цягам усяго рання вораг не даваў нам спакою, але мы ўсё ж падышлі да ракі Дэртты, вады з якой басурмане не дазволілі нам узяць. Мусілі мы стаць сярод бястраўнага поля, дзе паганцаў было хоць гаць гаці. Спыніліся мы сярод дыму і вогнішчаў, якія палілі навокал татары, намагаючыся нас адолець. Праз гадзіну наваліліся на нас усімі сіламі. <...> Пашчасціў нам Бог адбіцца з вялікай шкодай для іх. У нас жа ўсяго шасцёра немцаў загінула” [1, с. 8].

Збольшага гэтую інфармацыю пацвярджаюць і іншыя аўтары, у прыватнасці Ю. У. Нямцэвіч, які заўважае тое, што нават на мяжы чалавечых магчымасцей, знясіленае, агаладалае “<...> польскае рыцарства заўжды можна давала поле” [2, с. 193]. 6 кастрычніка, паведамляе ўлётка, Ст. Жалкеўскі вымушаны быў стаць абозам у даліне. Недзе а 2-гой гадзіне дня туркі і татары ў чарговы раз рушылі ў атаку. “Але Бог быў з намі: сустрэлі мы ворага можна ды так, што да ўцёкаў яго змусілі. Малой жменяй палякі сцвердзілі сваю перавагу. Адчуў вораг цяжкую руку нашу” [1, с. 10]. Пра тое, што адбылося ўночы з 6 на 7 кастрычніка, аўтар маўчыць. Яшчэ раз падкрэслім: ён або не ведае пра гібель вялікага гетмана, або свядома замоўчвае гэты факт. Апошняе, на першы пагляд, уяўляецца куды больш верагодным, бо апавяданне спыняецца якраз на той самай фатальнай даце – ноч з 6 на 7 кастрычніка, – якая зрабілася апошняй у жыцці Ст. Жалкеўскага, яго сыноў, а таксама многіх “зацных рыцараў” Рэчы Паспалітай.

Праўда, варта дапусціць і яшчэ адну акалічнасць: аўтара ўлёткі мог пайнфармаваць адзін з тых лісоўчыкаў палкоўніка Каліноўскага, якія ўцяклі з абору гетмана якраз напярэдадні трагедыі. Усё, што мог ведаць лісоўчык, – гэта абставіны адыходу кароннага войска, якое, дарэчы, амаль прабілася да кардонаў Рэчы Паспалітай і мела ўсе шанцы на выратаванне. Уявіць сабе тое, што знаходзячыся на парозе Радзімы, Ст. Жалкеўскі загіне, мог толькі чалавек з дужа багатай фантазіяй. І ўцёкачы без ваганняў паведамлялі добрыя і найбольш верагодныя навіны, якія потым мог занатаваць невядомы нам аўтар улёткі. Да месца тут будзе дадаць і тое, што лісоўчыкі, дзякуючы такім навінам, адводзілі ад сябе падазрэнне ў дэзерцірстве, за якое вайсковы трыбунал звычайна асуджаў “на гардло”.

З замяшання ў абозе Ст. Жалкеўскага найлепшым чынам скарысталіся татары. Усімі сіламі ўдарылі яны на войска Рэчы Паспалітай, а выходзіць на поле не было ўжо каму. “Дарэмнымі былі загады і просьбы камандзіраў, занябанай і пагарджанай была ўсялякая дысцыпліна. Толькі лямант, толькі тузаніна і грукат ад перавернутых вазоў”. У гэткай сітуацыі старому гетману нічога не заставалася як у апошні раз паціснуць руку сыну, папрасіць аб адпушчэнні грахоў у ксяндза-спавядальніка і з шабляй рушыць насустрач ворагу.

Літаратура

1. Pogrom tatarow przez Wielmożnego Getmána Koronnego Stanisława Żolkiewskiego / których 30000. Ięło Od siedmi tysięcy Rycerstwá Polskiego / W wołoskiej ziemi / 6 Octobris W Roku 1620. Przy tym Ordynek wyprawy Tatarskiej ná Woynę / Marcina Broniowskiego. Y zaś edykt Kozaków Nizowych. VESPESIANVS INQVIT Stando moriendum est Pro R. P. Imperatori [Электронный ресурс] // Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII wieku. – Рэжым доступу : <http://cbdu.ijp-pan.krakow.pl/3330/>. – Дата доступу: 09.08.2016.

2. Niemcewicz, J. U. Dzieje panowania Zygmunta III, króla polskiego, Wgo Księcia litewskiego, ruskiego, pruskiego, Mazow. Żmudz. Kiiows. Wołyńs. Podols. Podlas. Smoleńs. Siewiers. Inflantsk. i Czerniechowskiego, dziedzicznego Króla szwedów, gotów i wandalów : w 3 t. / J. U. Niemcewicz. – Wrocław : Nakładem Zygmunta Schlettera, 1836. – T. 3. – 450 s.